

С.Б. Рыскелдинова
Қ.Ө. Сақ

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: salta_918@mail.ru¹, kaisak1964@yandex.kz²)

Сөз бостандығы — демократияның басты талабы

Аңдатпа. Қазақстанның бұқаралық ақпарат құралдары кеңестік медиа жүйеден қалған қиыншылықтарды бастан кешуде. Оның салдары тәуелсіз журналистикаға кедергі келтіретін және оны шектейтін бұрынғы құрылымдардың қалдықтары әлі де байқалады. Аталған мәселе бұқаралық ақпарат құралдары дербестігінің қазіргі жағдайын зерттеу кезінде өзекті болып табылады. Осы тұрғыда мақала авторының негізгі идеясы — сөз бостандығы және журналист дербестігін жүзеге асыруды — демократияны дамытудың және азаматтардың басқа құқықтарын қамтамасыз етудің қажетті алғышарты екендігіне негізделген. Егер мемлекет елді қалай басқару туралы түрлі идеялардың ашық және әділ бәсекелестігіне жол бермесе, демократиялық көпшілік қолдаған мықты идеялардың басым болатындығына кепілдік жоқ. Сонымен қатар, ақпарат ағынын шектеу, журналистика дербестігіне жол бермеу — адам құқығының бұзылуына әкеліп соғады. Автор мақалада сөз бостандығы халықаралық құқықтағы шынайы мазмұнына шолу жасайды, басқа елдер мен аймақтардағы озық тәжірибелерге мысал келтіріп, жетекші халықаралық және қоғамдық ұйымдар, сондай-ақ, бүкіл әлемнің сарапшылары әзірлеген концепцияларды ұсынады.

Түйін сөздер: бұқаралық ақпарат құралдары, сөз бостандығы, журналист дербестігі, демократия, ашық қоғам, халықаралық құқық, адам құқығы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2021-134-1-27-36>

Түсті: 25.01.21 / Қайта түзетілді: 20.02.21 / Жарияланымға рұқсат етілді: 17.03.21

Кіріспе. 1991 жылы КСРО ыдырағаннан кейін, құрамында болған ендігі кезде тәуелсіз республикалар, соның ішінде, Қазақстан да демократияның жолына түсті. Барлық елдер БҰҰ мен ЕҚЫҰ сияқты халықаралық ұйымдарға кіру және адам құқықтарын қорғау жөніндегі шарттарды ратификациялау арқылы өздерін халықаралық қауымдастықтың мүшесі ретінде көрсетуге тырысты. Содан бері отыз жылға жуық уақыт өтсе де, Қазақстан мен басқа да ТМД елдері, әлі де коммунистік режим мұрасынан арылуға және ертеректе қабылданған халықаралық міндеттемелерді орындауға тырысып келеді. Билікті демократиялық жолмен беру әлі шындыққа жанаспайтын мәселе. Бұл елдерде адам құқығы әрдайым және барлық

жерде қорғала бермейді. Бұл проблемалар іс жүзіндегі демократияны да, адам құқықтарының мазмұнын да — шенеуніктер арасында ғана емес, қарапайым халық арасында да толық түсінбеушіліктен туындайды.

Адам құқықтары туралы заманауи түсінік Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін пайда болды. Бұған дейін мемлекеттің өз азаматтарына қатынасы әр елдің ішкі ісі болып саналды және халықаралық қауымдастықтың алаңдаушылығына ие болмады. Фашистік режимнің шетелдік және отандық азаматтарға қатысты бұрын-соңды болмаған зұлымдықтары мемлекеттің қадір-қасиетін қорғаудың халықаралық стандарттарын қабылдауға мәжбүрледі [1].

1945 жылы Сан-Францискода Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысын қабылдауға жиналғандар үшін, адам құқығы ең басты мәселе болды. Жарғыға құқықтар туралы халықаралық пактіні енгізу туралы ұсыныс қабылданбады, бірақ қорытынды құжатта адам құқығы туралы бес рет айтылып, оның 68 бабы БҰҰ-ның экономикалық және әлеуметтік мәселелер жөніндегі кеңесін адам құқықтары жөніндегі комиссия құруға міндеттеді [2]. БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі комиссиясы құрылғаннан кейін, әлемнің барлық елдері мен мәдениеттерінің адам құқықтарына қатысты мүмкіндігінше ортақ құндылықтарын көрсететін стандарттар әзірлеуге кірісті. Әзірлеушілер үшін маңызды мәселе ретінде болашақ құжаттың құқықтық сипаты болды. Бірқатар елдер БҰҰ-ның барлық мүшелері ратификациялайтын міндетті шарт жасасқысы келді; басқа мемлекеттер заңды күші жоқ, бірақ тұжырымы күшті және мәжбүрлі декларацияны жақтады. Нәтижесінде екі құжатты да тіркеу туралы шешім қабылданды. 1948 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы бірде-бір қарсы дауыссыз, Адам құқықтарының Жалпыға бірдей Декларациясын (UDHR) қабылдады [3]. Содан кейін UDHR негізінде екі келісімшарт жасалды: Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт (ICCPR) және экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт (ICESCR) [4]. Екеуі де 1966 жылы қабылданды. 2006 жылғы 8 мамырдағы жағдай бойынша бұл Пактілерді 156 және 153 ел, соның ішінде Қазақстанда сәйкесінше ратификациялады.

Зерттеу әдістері. Сөз бостандығы тек идеялық ұғым немесе сөз тіркесі емес. Сөз бостандығы елдердің Конституцияларымен және олар қосылған халықаралық шарттармен бекітілген нақты заңды құқық. Сөз бостандығы құқығын жүзеге асырудың негізгі институты ретіндегі бұқаралық ақпарат құралдарының қызметін реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамасы, Конституцияның тиісті ережелерінен, бірқатар кодекстерден, заңдардан, сондай-ақ, мемлекеттік және ведомстволық нормативтік құқықтық актілерден тұрады. Конституцияның норма-

лары жоғары заңды күші бар және тікелей қолданысқа ие. Қазақстанның ақпараттық заңнамасының негізін, Қазақстан Республикасы Конституциясының 1, 4, 5, 7, 12, 18, 20 және 39 баптары құрайды. Сөз бостандығы кейбір шектеулерге қарамастан, Қазақстан Конституциясының 20-бабымен қорғалған:

1. Сөз бен шығармашылық еркіндігіне кепілдік беріледі. Цензураға тыйым салынады.

2. Әркімнің заң жүзінде тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін ақпарат алуға және таратуға құқығы бар. Қазақстан Республикасының мемлекеттік құпиясы болып табылатын мәліметтер тізбесі заңмен белгіленеді.

3. Республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуді, оның тұтастығын бұзуды, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруді, соғысты, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық астамшылықты, сондай-ақ, қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа бас ұруды насихаттауға немесе үгіттеуге жол берілмейді. [5]

Салыстырмалы талдау жасай тұра, сөз бостандығы саласындағы Қазақстан Конституциясының нормалары жалпы Халықаралық Азаматтық және саяси құқықтар туралы Пактінің 19-бабына сәйкес келеді [6]. Алайда 20-бапта көрсетілгендей шекараға қарамастан сөз бостандығын қолдану көзделмеген. Сондай-ақ, ақпарат алу және беру құқығы заңмен шектелуі мүмкін екені айтылған, бірақ мұндай заңның қоғамдық мүдделерді қорғау үшін қажет екендігі туралы шарт жоқ. Іс жүзінде бұл жеке департаменттердің немесе жеке кәсіпкерлік құрылымдардың мүдделеріне сәйкес, ақпарат алу мен тарату заңға тәуелді актілермен шектелетіндігіне әкеп соғады.

«Reporters Without Borders» халықаралық ұйымы кезекті 2020 жылға арналған сөз бостандығы рейтингін жариялады. Онда Қазақстан 180 елдің ішінде 157-орында тұр [7].

1-кестеде көрсетілгендей сөз бостандығы бойынша алғашқы бестікті Норвегия, Финляндия, Дания, Швеция және Нидерланды мемлекеттері басқарып отыр. Яғни, бұл мемлекеттерде сөз бостандығы жағдайы өте жақсы деңгейде. Қазақстан бұл тұрғыдан қиын жағдайдың соңында тұр. Яғни, Қазақстаннан

1-кесте. Сөз бостандығы индексі 2020

Мемлекеттер	2020 жыл рейтингі	Баспасөз бостандығының жағдайы
Норвегия	1	Өте жақсы
Финляндия	2	Өте жақсы
Дания	3	Өте жақсы
Швеция	4	Өте жақсы
Нидерланды	5	Өте жақсы
АҚШ	45	Қанағаттанарлық
Қырғызстан	82	Проблемалық
Ресей	149	Қиын
Өзбекстан	156	Қиын
Қазақстан	157	Қиын
Сингапур	158	Өте нашар
Қытай	177	Өте нашар
Солтүстік Корея	180	Өте нашар

кейінгі Сингапур 158 орында тұр, бұл ел сөз бостандығының өте нашар деңгейінің көшін бастап тұр. RSF ҚР Конституциясындағы БАҚ туралы заңға енгізілген өзгертулерге сүйене отырып, Қазақстанның рейтингтегі орнын төмендеткені көрінеді. Сонымен қатар, жергілікті билік органдарының сөз бостандығының кепілдіктерін қамтамасыз ету жөніндегі күш-жігері, журналистердің қызметіне заңдық және практикалық шектеулер деңгейі қарастырылған.

Ғылыми әдіснама. Көптеген зерттеушілер және заңгерлер тек қана қолайлы ақпаратты және қабылданған идеяларды құқықтық қорғау күткен нәтиже бермейтінің бірнеше рет атап өткен. Ағылшын философы Джон Стюарт Милл (1806-1873) қабылданған көзқарастарға қайшы келетін, ойларды айтуға мүмкіндік берудің маңыздылығы туралы төрт дәлел келтірді:

а) Егер пікірді айтпай ішіңізде ұстасаңыз, біз оның дұрыс болғанын немесе болмағаны туралы ешқашан біле алмаймыз. Басқа адамның пікірінің дұрыстығын жоққа шығару, адамның өзінің қатесіздігін көрсетеді.

б) Пікірлер мүлдем дұрыс немесе бұрыс сирек кездеседі. Егер пікір айтылмаса, онда ондағы шындық жоғалады.

с) Егер қабылданған идея шынымен дұрыс болса, ол қарама-қарсы идеямен ашық және адал бәсекелестіктен өткен кезде адамдарды толықтай сендіре алады.

д) Егер идеяны жиі қарсылыққа ұшыраатып, осылайша оның күшті жақтарына көрсете білгенде ғана, адамдар сол идеяны ұмытпайды [8, 13 б.].

Халықаралық сот органдары халықаралық стандарттарға сәйкес сөз бостандығы қайшылықты мазмұндағы идеяларды қамтитындығын бірнеше рет атап өтті. Еуропалық адам құқықтары соты: «Пікір білдіру бостандығы ... заңды түрде алынған немесе ешқандай зиян келтірмейтін, я болмаса маңызды емес «ақпарат» немесе «идеяларға» ғана қатысты емес, сонымен бірге, шектен шыққан және жеке басты қорлайтын ақпарат пен идеяға қатысты. Бұл төзімділікке, плюрализмге және кең ойшылдыққа қойылатын талаптар, онсыз «демократиялық қоғам» мүмкін емес» - деген [9].

Жалпы алғанда, қазақстандық заңнамада Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде айқындалған контекстегі сөз бостандығы құқығы көрінбейді.

Қазақстан Республикасының Конституциясында жарияланған сөз бостандығы қалған заңнамалық блокта өз дамуын таба алмады.

Қазақстан Республикасының «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Заңы 2-бапта сөз бостандығының конституциялық кепілдіктерін растайды, бірақ заңсыз және шамадан тыс шектеулер болған жағдайда оны қорғаудың кез келген шаралары қарастырылмаған [10]. Бұл заң кеңестік кезеңнің рұқсат етілген және тыйым салынған қағидаларына негізделген және елдегі сөз бостандығы мен БАҚ плюрализмін нығайтуға елеулі кедергі болып табылады.

2018 жылдың 8 қаңтарында бұқаралық ақпарат құралдары туралы заңға енген түзетулер [11] сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті, қоғамның әлеуметтік маңызды ақпарат алу құқығын жүзеге асыруды қиындатады, жаңа үгіт тұжырымдамасын енгізеді, оның аморфты анықтамасы барлық БАҚ-ты негізсіз айыптаулардан қорғансыз етеді, интернет ресурстарды пайдаланушыларды міндетті анықтау енгізуі, әлеуметтік маңызды мәселелер бойынша пікірталастардың күрт төмендеуіне алып келді.

Сөз бостандығының құқығы кез келген демократиялық қоғамда маңызды [12]. Баспасөз бостандығы (сөз және пікір сияқты) біздің әл-ауқатымызды тікелей арттырады, өйткені бұл біздің «Лебенсвельтпен» күресуге көмектеседі (біздің тәжірибеміз бен түсінігімізді білдіретін Хабермас термині, біз қашан, қашан және қай жерде тұратындығымызбен) [13]. Мұндай мәлімдемелерге қатысты әлемдегі адам құқықтары жөніндегі соттар мен соттардың шешімдері өте көп. Мысалы, Еуропалық Адам құқығы соты «сөз бостандығы — демократиялық қоғамның негізгі компоненттерінің бірі және оның алға жылжуының, сондай-ақ, әр адамның дамуы үшін қажетті шарт» деп баса айтты [14]. Осы орайда, сөз бостандығы өз алдына және барлық басқа адам құқықтары үшін негіз болып табылады. Толық демократия ақпарат пен идеялардың еркін ағынына кепілдік берілген қоғамда ғана мүмкін болады. Сонымен қатар, сөз бостандығы адам құқықтарының бұзылуын анықтауда және осындай бұзушылықтарға қарсы күресте өте маңызды.

Сөз бостандығына кепілдік беру бұқаралық ақпарат құралдары үшін ерекше маңызды. Еуропалық Адам құқығы соты «баспасөздің құқықтық мемлекеттегі ерекше рөлін» баса атап өтеді [15].

Баспасөз бостандығы — қоғамға өзінің саяси көшбасшыларымен танысуға және олардың идеялары мен ұстанымдары туралы түсінікке ие болу үшін теңдесі жоқ құрал. Атап айтқанда, бұл саясаткерлерге қоғамдық пікірді толғандыратын мәселелер бойынша өз ойларын және ұстанымдарын білдіруге мүмкіндік береді; осылайша, әркім демократиялық қоғам тұжырымдамасының орталығында тұрған еркін саяси пікірталасқа қатысуға мүмкіндік алады [16].

Бұған қоса, Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтары жөніндегі комитеті атап көрсеткендей, дербес БАҚ саяси процесте маңызды рөл атқарады: «Азаматтар, кандидаттар мен сайланған өкілдер арасындағы мемлекеттік және саяси мәселелер бойынша ақпараттар мен пікірлердің еркін алмасуы өте маңызды. Бұл қоғамды қызықтыратын мәселелер бойынша цензурасыз немесе белгілі бір шектеулерсіз қоғамдық пікірді хабарлаулар ете алатын дербес баспасөзді және басқа бұқаралық ақпарат құралдарын білдіреді» [17].

Өз кезегінде Америкалық Адам құқықтары соты: «Дәл бұқаралық ақпарат құралдары сөз бостандығын дүниеге алып келеді» [18]. Еуропалық адам құқығы соты қоғамның барлық мүдделеріне қатысты ақпараттар мен идеяларды тарату — БАҚ басты міндеті деп мәлімдеді:

Баспасөз 24-бапта көрсетілген мүдделерді қорғау көрсетілген белгіленген шектеулерден тыс, ақпарат пен қоғамдық қызығушылық идеяларын тарату миссиясы жүктелген [19]; егер баспасөзге осындай ақпарат пен идеяларды тарату міндеті жүктелген болса, онда бұқара өз тарапынан оларды алуға құқылы. Әйтпесе, баспасөз өзінің негізгі «қоғамдық мүдделерді қорғайтын күзетші» функциясын орындай алмас еді [20].

Нәтижелер мен талқылау. Жоғарыда баспасөзді мемлекеттік реттеудің қауіпті екенді-

гіне тоқталдық: көбінесе, заңды мақсат еткен заңнама, наразылық тудырушыларға қарсы құралға айналады. «БАҚ туралы заңның өзін сөз бостандығына толықтай кепілдік болады деуге келмейді. Себебі оның өзі, шынтуайтына келгенде, журналистика қызметін, шығармашылық ой бостандығын дұрыс үйлестіргенімен, белгілі деңгейде тағы оны шектеуге бағытталған дүние. Егер ол сөз бостандығын қорғау немесе ақпарат алу еркіндігін кепілдендіру туралы заң болса, онда әңгіме басқаша болар еді [21, 79 б.]. Бұл мәселенің шешімі ретінде БАҚ-тың өзін-өзі реттеуі альтернатива ретінде ұсынылады.

Демократияға бет бұрған елдер, соның ішінде, Қазақстан бұқаралық ақпарат құралдары үшін кәсіби, моральдық-этикалық нормалар тұрғысынан ұқсас қиындықтарға тап болады. Бір жағынан, кейбір журналистер сөз бостандығы құқығын пайдалануда, псевдо-сенсациялық, шектеусіз, тексерілмеген және ашық түрде жала жабатын материалдарды жариялауда тым ерсі. Екінші жағынан, мемлекет пен оның соттары кейде мұндай көріністерге шектен тыс әсер етеді, тіпті, сөз бостандығын қорғаудың қандай халықаралық стандарттары қолданылатынын және қандай заңды шектеулерге ұшырауы мүмкін екенін ажыратпай, оларды өз пайдасына айналдырады.

Уақыт ең жақсы емші деп бекер айтпаған. Егер алдымен, қалың қауым газеттердегі сенсациялық немесе арандатушылық материалдарға қатты қуанып жатса, уақыт өте келе зиянды қызығушылық азайып, оқырмандар байыпты басылымдар мен сары баспасөз арасындағы айырмашылықты түсінеді. Кез келген демократиялық елдің таблоидтық басылымдарға деген сұранысы бар, бірақ олар ақпарат алу үшін емес, ойын-сауық үшін оқылады, ал олар ұсынған қауіп-қатерлер сөз бостандығына кедергі жасау үшін өте маңызды емес. Сонымен қатар, ешқандай басылымға азғындық әрекетке баруға немесе кәсіби емес материалдарды жариялауға кепілдік берілмейді және журналистердің қандай-да бір

қадағалауы қоғам игілігінде болуы мүмкін. Мәселен, мемлекеттік органдарда кәсіби стандарттарды өз бетінше қамтамасыз ету мүмкіндігі жетіспейді [22].

Журналистердің кәсіби іс-әрекеттерін бақылау дәрежесі олардың жаңалықтар деп санайтын материалдарды таңдаудағы және сюжеттеріндегі кейбір аспектілерді атап көрсететін еркіндігін қамтиды. Бұл бақылау процесінде журналистердің кәсіби санасының негізгі ерекшелігі, яғни, кәсіби және қоғамдық дискурста көрнекті орын алатын автономия жүзеге асырылады. Журналистер бүкіл әлем бойынша редакторлық автономияны мемлекеттік және басқа формалардан қорғану ретінде қолдайды [23]. Тығырықтан шығудың жолын іздеу үшін көптеген елдердің журналистері мен баспасөз органдары БАҚ-ты өздері реттеуге міндеттенді. Шындығында, олар мемлекеттік реттеудің қажеттілігін болжай отырып, стандартты көтеруге және кәсіби емес және жай орынсыз есеп беру жағдайларына жауап беруге құқығы бар мемлекеттік емес субъектілерді құрды. Әдетте, мұндай кеңестер стандарттарды, этикалық және кәсіби мінез-құлық кодексін қабылдау, журналистер мен қарапайым халық үшін кодекстер бойынша оқыту іс-шараларын өткізу және азаматтардан келіп түскен шағымдарды қарау сияқты мәселелерді жүзеге асырады. Журналистердің редакторлық дербестігін салыстырмалы түрде түсіну журналистика үшін мамандық ретінде де, журналистиканың қоғамға қандай үлес қосатынын түсіну үшін де маңызды.

Бірқатар елдердің осындай озық тәжірибелерін өз пайдасына асыру ерсі көрінеді. Яғни, өзін-өзі реттейтін органдар құруды талап ететін нормативтік құқықтық актілерді қабылдау және осы органдар қабылдаған этикалық нормаларды бұзған жағдайда журналистерді қылмыстық қудалаумен қорқыту арқылы ұсыныстарды орындауға тырысқан. Мемлекеттің «ұсынысы бойынша» жүзеге асырылатын кез келген реттеу өзін-өзі реттеу емес және соның салдарынан мемлекет тікелей жүзеге асыра-

тын реттеу сияқты теріс қылықтарға толы болатыны анық.

Осыған қарамастан, мемлекет БАҚ-тың өзін-өзі реттеуін дамытуға ақылмен ықпал ете алады. Мысалы, ұлттық соттарға жала жабу туралы істер бойынша шешім дайындау кезінде баспасөздің өзін-өзі реттейтін органдарының көзқарасын ескеруі мүмкін: егер бұған дейін баспасөзде бас тарту туралы ұсыныс пен жауап мәлімдемесін орындаған болса, онда ол жәбірленушіге аз өтемақы төлейді. Баспасөз кеңесіне баспа басылымына қатысты кез келген заңнамалық бастамаға түсініктеме беру құқығы берілуі мүмкін [24].

Осы орайда бірнеше елдің практикалық тәжірибесін салыстырмалы талдау барысында өзін-өзі реттеу тетіктеріне шолу жасаймыз:

- Өзін-өзі реттеу жүйесі барлық БАҚ мүмкіндігінше кең қамтуы керек.
- Өзін-өзі реттейтін орган мүдделі тараптармен, атап айтқанда, басқа кәсіби қауымдастықтармен, журналистер одақтарымен және қауымдастықтарымен келісе отырып, бірыңғай ұлттық емес кәсіби этикалық кодексті әзірлеуге ұмтылуы керек. Кәсіби этика кодексі кем дегенде мыналарды қамтуы керек:
 - Халықтың ақпарат алу құқығын құрметтеу;
 - Жаңалықтарды жинау және тарату дәлдігі;
 - Ақпаратты, фотосуреттерді және құжаттарды алу тәсілдерінің адалдығы;
 - Халықтың осал топтарына деген сыйпаылық - мысалы, балалар немесе қылмыстың құрбандары;
 - Нәсіліне, ұлтына, дініне, жынысына және жыныстық бағдарына байланысты кемсітуге жол берілмейді;
 - Қылмыстық процесті қарау кезінде кінәсіздік презумпциясы қағидатын сақтау;
 - Құпия көздерді қорғау;
 - Бұрын жарияланған дұрыс емес немесе зақымдайтын ақпаратты жедел түзету.
 - Талап қою органының құрамы өте мұқият анықталуы қажет. Өздерін жақсы

жағынан көрсете білген бұл органдардың көпшілігі қоғам өкілдерінің, БАҚ иелері мен журналистердің кең шеңберін ұсынуы тиіс.

- Шағымдар жөніндегі орган ашық рәсіммен келіп түскен шағымдар бойынша жедел және еркін шешім қабылдауы керек. Барлық тараптарға өз ұстанымдарын айтуға мүмкіндік беру керек, бірақ процестің өзі тым күрделі және бюрократиялық ауыртпалыққа айналмауы керек.

- Ең дұрысы, өзін-өзі реттейтін органды баспа құралдарының секторы қаржыландырады және оның бюджеті жыл сайын шығарылып ашық қолданыста болуы тиіс [22].

Қорытынды. Мемлекет дамудың демократиялық жолын таңдаған болса, бірінші кезекте бұқаралық ақпарат құралдарын өз меншігінен шығаруы қажет. Мемлекеттік монополия плюрализмді қамтамасыз етудің барлық құралдарынан сөз бостандығына үлкен шектеулер қояды, ұлттық арналар арқылы хабар таратуды жалғыз мүмкіндік ретінде қолданады. ...Басқа шектеулі шаралар жоқ деп айтуға негіз жоқ; Мысал ретінде кейбір мемлекеттердің лицензия беретін бағдарламалардың мазмұны әртүрлі болған жағдайда немесе ұлттық компанияның қызметіне жеке тұлғалардың қатысу нысандарын көздейтін практикасына сілтеме жасау жеткілікті. Демек, эфирге мемлекеттік монополия «демократиялық мемлекетте қажет емес» болды [25].

Жалпы, журналистика дербестігінің тәуелсіз баспасөздің өзекті проблемаларын жан-жақты белсенді зерртеп, талқылап, тұжырымдаудың мәні оның жетік түсінуге, демократиялық үрдіске сай шешім қабылдауға, өмірде толық жүзеге асыруға зор үлес қосатындығында. Әлемнің көптеген елдеріне ортақ журналистика дербестігінің стандарты іспетті ұғым бар. Ол – журналистикада дерек пен көзқарастың әртүрлі тәсілмен берілуі және іс-қызмет бостандығы нормасының аясы мейлінше кең болуы. Адамдар мемлекет ретінде бір қоғамда шоғырланғаннан кейін ғана құқықтық тұрғыдан тепе-теңдікке ие болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Onuma Y. Eurocentrism in the History of International Law. – Oxford: Clarendon Press, - 1993. - 275 p.
2. Конференция Объединённых наций в Сан-Франциско. [Электрон. ресурс] – URL: <https://ivgrpu.com/pobeda/almanac/konferentciia-obedinennykh-nacii.html> (Дата обращения: 05.01.2021)
3. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 217А(III), 10 декабря 1948 г. [Электрон. ресурс]. - URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/045/84/IMG/NR004584.pdf?OpenElement> (Дата обращения: 05.01.2021)
4. Резолюция Генеральной Ассамблеи 2200А (XXI), 16 декабря 1966 г., вступила в силу 3 января 1976 г. [Электрон. ресурс]. - URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NL6/600/01/IMG/NL660001.pdf?OpenElement> (Дата обращения: 05.01.2021)
5. Закон Республики Казахстан от 23 июля 1999 года №451-І. [Электрон. ресурс]. - URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451_ (Дата обращения: 05.01.2021)
6. Офис Верховного комиссара ООН по правам человека [Электрон. ресурс]. - URL: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx> (Дата обращения: 06.01.2021)
7. 2020 World press freedom index [Электрон. ресурс]. - URL: <https://rsf.org/en/ranking> (Дата обращения: 08.03.2021)
8. Милль Дж. О свободе / Пер. с англ. А. Фридмана // Наука и жизнь. - 1993. - №11. - С. 13.
9. Решение по делу Handyside v. the United Kingdom, 7 декабря 1976 г., по Заявлению No. 5493/72, п. 49.
10. Закон Республики Казахстан от 23 июля 1999 года №451-І. [Электрон. ресурс]. - URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451_ (Дата обращения: 06.01.2021)
11. Закон Республики Казахстан от 2 июля 2018 года №170-VI ЗПК. [Электрон. ресурс]. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000170#49> (Дата обращения: 07.01.2021)
12. Tae-Hoon Park v. [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.medialaw.ru/article10/6/2/52.htm> (Дата обращения: 07.01.2021)
13. Litschka M. The Political Economy of Media Capabilities: The Capability Approach in Media Policy. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.jstor.org/stable/10.5325/jinforoli.9.2019.0063>. (Дата обращения: 08.03.2021)
14. Handyside v. the United Kingdom, [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.medialaw.ru/article10/6/2/52.htm> (Дата обращения: 07.01.2021)
15. Thorgeirson v. Iceland [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.medialaw.ru/article10/6/2/25.htm> (Дата обращения: 08.01.2021)
16. Castells v. Spain. 24 April 1992 [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.medialaw.ru/article10/6/2/11.htm> (Дата обращения: 07.01.2021)
17. Замечание общего порядка №25 Комитета Организации Объединённых Наций по правам человека, 12 июля 1996 года. [Электрон. ресурс]. - URL: <https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/general%20comment%2025.pdf> (Дата обращения: 07.01.2021)
18. Compulsory Membership in an Association Prescribed by Law for the Practice of Journalism, Advisory Opinion OC- 5/85 of 13 November 1985, Series A, No. 5, - P. 34.
19. Статья 10. Свобода выражения мнения. [Электрон. ресурс]. - URL: <http://base.garant.ru/2540800/3d3a9e2eb4f30c73ea6671464e2a54b5/> (Дата обращения: 09.01.2021)
20. Castells v. Spain, note 25, para. 43. [Электрон. ресурс] - URL: <http://www.medialaw.ru/article10/6/index.htm#2> (Дата обращения: 09.01.2021)
21. Қазақ журналистикасы. Қазақ баспасөзі. 1-том. - Алматы: Таймас, 2008, - 79 б.
22. Саморегулирование как альтернативная модель // Пособие по свободе слова для стран Центральной Азии: - Лондон, - Март 2007. – С. 113-117.
23. Editorial autonomy: Journalists' Perceptions of Their Freedom.» In Worlds of Journalism: Journalistic Cultures Around the Globe [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.jstor.org/stable/10.7312/hani18642.9>. (Дата обращения: 08.03.2021)

24. Декларация принципов свободы слова в Африке, Принцип IX. [Электрон. ресурс]. - URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Свобода_слова (Дата обращения: 09.01.2021)
25. Обращение в Европейский Суд по правам человека. - Москва: МООПЦ «Мемориал», - 2006. – 528 с.

С.Б. Рыскельдинова, К.О. Сак

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Свобода слова – главное условие демократии

Аннотация. Казахстанские СМИ испытывают трудности, унаследованные от советской медийной системы. В результате все еще видны остатки прежних структур, которые препятствуют и ограничивают независимую журналистику. Этот вопрос актуален при изучении текущего состояния независимости СМИ. В этом контексте основная идея автора статьи заключается в том, что осуществление свободы слова и журналистской независимости являются необходимой предпосылкой для развития демократии и других прав граждан. Если государство не допускает открытого и справедливого соревнования различных идей о том, как управлять страной, нет никаких гарантий, что сильные идеи, поддерживаемые демократическим большинством, возьмут верх. В то же время ограничение потока информации, предотвращение независимости журналистики - ведут к нарушениям прав человека.

Авторы рассматривают истинное содержание свободы слова в международном праве, приводят примеры передовой практики в других странах и регионах, а также представляют концепции, разработанные ведущими международными и общественными организациями, а также экспертами со всего мира.

Ключевые слова: СМИ, свобода слова, независимость журналистов, демократия, открытое общество, международное право, права человека.

S.B. Ryskeldinova, K.O. Sak

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Freedom of speech as a key condition for democracy

Abstract. Kazakh media are experiencing difficulties inherited from the Soviet media system. As a result, remnants of the old structures that hinder and restrict independent journalism are still visible. This question is relevant when studying the current state of media independence. In this context, the authors' main idea of the author of the article is that the exercise of freedom of speech and journalistic independence is a prerequisite for the development of democracy and other rights of citizens. If the state does not allow open and fair competition among different ideas about how to govern the country, there is no guarantee that strong ideas supported by a democratic majority will prevail. At the same time, restricting the flow of information, preventing the independence of journalism - leads to violations of human rights.

The authors examine the true content of freedom of speech in international law, provide examples of best practices in other countries and regions, and present concepts developed by leading international and public organizations, as well as experts from around the world.

Keywords: media, freedom of speech, independence of journalists, democracy, open society, international law, human rights.

References

1. Onuma Y. Eurocentrism in the History of International Law. (Clarendon Press, Oxford, 1993, 275 p.).
2. Konferensiya Obedinennykh natsii v San-Frantsisko [United Nations Conference in San Francisco] [Electronic resource] Available at: <https://ivgpu.com/pobeda/almanac/konferentciia-obedinennykh-natsii.html> (Accessed: 05.01.2021)

3. Rezoliutsiia Generalnoi Assamblei OON [UN General Assembly Resolution 217A (III), December 10, 1948] [Electronic resource] Available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/045/84/IMG/NR004584.pdf?OpenElement> (Accessed: 05.01.2021)
4. Rezoliutsiia Generalnoi Assamblei 2200A (XXI), 16 dekabria 1966 g., vstupila v silu 3 ianvaria 1976 g. [General Assembly resolution 2200A (XXI), December 16, 1966, entered into force January 3, 1976.] [Electronic resource] Available at: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NL6/600/01/IMG/NL660001.pdf?OpenElement> (Accessed: 05.01.2021)
5. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 23 iuliya 1999 goda № 451-I. [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 23, 1999 No. 451-I.] [Electronic resource] Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451_ (Accessed: 05.01.2021)
6. Offis Verhovnogokomissara OON po pravam cheloveka [Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights]. [Electronic resource] Available at: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx> (Accessed: 05.01.2021)
7. 2020 World press freedom index [Electronic resource] Available at: <https://rsf.org/en/ranking> (Accessed: 08.03.2021)
8. Mill Dzh. O svobode [About freedom] / Per. s angl. A. Fridmana, Nauka i zhizn [Science and life] 1993. №11. P. 13.
9. Reshenie po delu Handy-side v. the United Kingdom, [Decision of the case Handyside v. the United Kingdom] 7 dekabria 1976 g., po Zaiavleniiu No. 5493/72, - P. 49.
10. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 23 iuliya 1999 goda №451-I. [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 23, 1999 No. 451-I.] [Electronic resource] Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451_ (Accessed: 06.01.2021)
11. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 2 iuliya 2018 goda № 170-VI ZRK. [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 2, 2018 No. 170-VI 3PK] [Electronic resource] Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000170#49> (Accessed: 07.01.2021)
12. Tae-Hoon Park v. Republic of Korea, 20 October 1998, Communication No. 628/1995, para. 10.3. [Electronic resource] Available at: <http://www.medialaw.ru/article10/6/2/52.htm> (Accessed: 07.01.2021)
13. Litschka M. "The Political Economy of Media Capabilities: The Capability Approach in Media Policy [Electronic resource] Available at: <https://www.jstor.org/stable/10.5325/jinfopoli.9.2019.0063>. (Accessed: 08.03.2021)
14. Handyside v. the United Kingdom [Electronic resource] Available at: <http://www.medialaw.ru/article10/6/2/52.htm> (Accessed: 07.01.2021)
15. Thorgeirson v. Iceland [Electronic resource] Available at: <http://www.medialaw.ru/article10/6/2/25.htm> (Accessed: 08.01.2021)
16. Castells v. Spain, 24 April 1992, Application No. 11798/85, para. 43. [Electronic resource] Available at: <http://www.medialaw.ru/article10/6/2/11.htm> (Accessed: 07.01.2021)
17. Zamechanie obshchego poriadka No 25 Komiteta Organizatsii Obedinennyh Natsii po pravam cheloveka, 12 iuliya 1996 goda. [General Comment No. 25 of the United Nations Human Rights Committee, 12 July 1996] [Electronic resource] Available at: <https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/general%20comment%2025.pdf> (Accessed: 07.01.2021)
18. Compulsory Membership in an Association Prescribed by Law for the Practice of Journalism, Advisory Opinion OC- 5/85 of 13 November 1985, Series A, No. 5, - P. 34.
19. Statiya 10. Svoboda vyrazheniia mneniia. [Article 10. Freedom of Expression of Opinion] [Electronic resource] Available at: <http://base.garant.ru/2540800/3d3a9e2eb4f30c73ea6671464e2a54b5/> (Accessed: 09.01.2021)
20. Castells v. Spain, note 25, para. 43. [Electronic resource] Available at: <http://www.medialaw.ru/article10/6/index.htm#2> (Accessed: 09.01.2021)
21. Kazakhskaya zhurnalistika. Kazakhskaya pechat [Kazakh journalism. Kazakh press.] 1-tom [Volume 1] (Almaty, Taymas, 2008, 79 p.). [in Russian]
22. Samoregulirovaniye kak alternativnaya model [Self-regulation as an alternative model], Posobie po svobode slova dlia stran Tsentralnoi Azii: [Freedom of Expression Guide for Central Asian Countries] London, Mart 2007. P. 113-117.

23. Editorial autonomy: Journalists' Perceptions of Their Freedom. In *Worlds of Journalism: Journalistic Cultures Around the Globe* [Electronic resource] Available at: <https://www.jstor.org/stable/10.7312/hani18642.9>. (Accessed: 08.03.2021)

24. Deklaratsiia printsipov svobody slova v Afrike, Printsip IX. [Declaration of Principles on Free Expression in Africa, Principle IX] [Electronic resource] Available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Svoboda_slova (Accessed: 09.01.2021)

25. Obrashchenie v Evropeiskii Sud po pravam cheloveka [Application to the European Court of Human Rights] (Moscow, MOOPTs «Memorial», 2006, 528 p.). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Рыскельдинова Салтанат – негізгі автор, Журналистика және саясаттану факультетінің докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Сақ Қайрат – ф.ғ.к., профессор, Журналистика және саясаттану факультетінің деканы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ryskeldinova Saltanat – **The main Author**, Doctoral student in Journalism and Political Science Faculty, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Sak Kairat – Candidate of Philology, Professor, Dean of Faculty of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.